

Velfærd og politik

Hector Estrup

Økonomisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY: Traditional theory describes the relationship between advice and decision by means of a welfare function. It is argued in the article that the implied dividing line between statements, value judgements and decisions are misspecified by that theory. Outlines of a rational reconstruction of the theory are presented.

Indledning

1. Forholdet mellem videnskab og politik stiller enhver økonom, eller samfundsforsker for den sags skyld, i et dilemma.

På den ene side ved han godt, at man i en eller anden forstand må skelne mellem de »objektive« konstateringer, beregninger og konklusioner, på den anden side anbefalinger og opmuntringer til at føre den ene eller den anden form for økonomisk politik. Det er, siger man, de mere eller mindre subjektive *vurderinger*, der danner den principielle forskel mellem politik og videnskab.

På den anden side vil det hurtigt stå ham klart, at hvis han overhovedet ønsker at sige noget fornuftigt om dette samfund, ja, om han blot vil orientere om en eller flere økonomiske problemstillinger, da er denne sondring ikke skarp. Den har karakter af en ideel fordring, som det er meget vanskeligt at efterleve til punkt og prikke. Han må bestandig være på vagt over for sig selv, søge at gøre sine »værdier« og indstillinger så eksplicitte som muligt for at klargøre alle de skjulte, værdiprægede forbehold, der måtte ligge bag hans analyse og fremstilling. Men sikker på, at det helt lykkes for ham, kan han ikke være. Han vil aldrig kunne *bevise*, at hans fremstilling er værdifri.

Hertil kommer rent praktisk, at en for skarp sondring mellem videnskab og politik kan umuliggøre det samspil mellem rådgivning og politiske beslutninger, der er så nødvendigt for en fornuftig statsledelse i samfund med en stor offentlig sektor.¹ Dette samspil vil ikke kunne fungere, hvis man fuldt ud skal leve op til

1. Jfr. f. eks. Schmidt (1969). Se også Ølgaard (1977) og Rosted (1980).

Velfærd og politik

Hector Estrup

Økonomisk Institut, Københavns Universitet

SUMMARY: Traditional theory describes the relationship between advice and decision by means of a welfare function. It is argued in the article that the implied dividing line between statements, value judgements and decisions are misspecified by that theory. Outlines of a rational reconstruction of the theory are presented.

Indledning

1. Forholdet mellem videnskab og politik stiller enhver økonom, eller samfundsforsker for den sags skyld, i et dilemma.

På den ene side ved han godt, at man i en eller anden forstand må skelne mellem de »objektive« konstateringer, beregninger og konklusioner, på den anden side anbefalinger og opmuntringer til at føre den ene eller den anden form for økonomisk politik. Det er, siger man, de mere eller mindre subjektive *vurderinger*, der danner den principielle forskel mellem politik og videnskab.

På den anden side vil det hurtigt stå ham klart, at hvis han overhovedet ønsker at sige noget fornuftigt om dette samfund, ja, om han blot vil orientere om en eller flere økonomiske problemstillinger, da er denne sondring ikke skarp. Den har karakter af en ideel fordring, som det er meget vanskeligt at efterleve til punkt og prikke. Han må bestandig være på vagt over for sig selv, søge at gøre sine »værdier« og indstillinger så eksplicitte som muligt for at klargøre alle de skjulte, værdiprægede forbehold, der måtte ligge bag hans analyse og fremstilling. Men sikker på, at det helt lykkes for ham, kan han ikke være. Han vil aldrig kunne *bevise*, at hans fremstilling er værdifri.

Hertil kommer rent praktisk, at en for skarp sondring mellem videnskab og politik kan umuliggøre det samspil mellem rådgivning og politiske beslutninger, der er så nødvendigt for en fornuftig statsledelse i samfund med en stor offentlig sektor.¹ Dette samspil vil ikke kunne fungere, hvis man fuldt ud skal leve op til

1. Jfr. f. eks. Schmidt (1969). Se også Ølgaard (1977) og Rosted (1980).

kravet om at adskille »neutral« rådgivning og »politisk« vurdering. Enhver ved da også, at rådgivning og vurdering må glide mere eller mindre sammen, hvis der skal komme anvendelige resultater ud af bestræbelserne; men samtidig har man fornemmelsen af, at de to ting bør holdes ude fra hinanden, og også mere, end det mange gange sker.

Et sådant dilemma kan være et tegn på, at der måske er et eller andet galt ved teorien bag den gængse sondring mellem teori og politik. Det kan derfor være væsentligt dels at stille fejldiagnose på den sædvanlige teori om forholdet mellem politik og videnskab, dels at søge den rekonstrueret i en form, der gør den mindre angribelig på det praktiske plan. De efterfølgende bemærkninger indeholder antydningvis nogle ideer hertil. En gennemført argumentation vil naturligvis kræve langt grundigere undersøgelser, end der kan blive tale om at præsentere her.

Naturret og fysiokrater

2. Ved en diskussion af den økonomiske politiks teori kan man passende tage sit udgangspunkt hos fysiokraterne. Hos dem iagttager man den proces, hvor nyere økonomisk-politisk teori springer ud af naturretlig tankegang. Lad os se på denne proces i et mere moderne lys.

Antag, at hvert menneske er udstyret med en vis mængde af rettigheder, der er indiskutable i den forstand, at de er selvindlysende: de vil ikke kunne bestrides af noget menneske, der tænker fornuftigt, er ved sin fornufts fulde brug. Den menneskelige intuition vil, hjulpet af fornuften, på entydig vis kunne fastslå, at ethvert menneske har naturlige og selvindlysende rettigheder, samt hvori disse rettigheder består.

Indgreb af statsmagten, der forhindrer eller hæmmer den naturlige ret i at ske fyldest, er derfor ondt, der bør undgås, ligesom indgreb, der er i overensstemmelse med eller fremmer naturretten, er af det gode. Den politiske regel, eller maksime, bliver således, at love og andre statslige indgreb i menneskelivet bør indrettes, så de kommer i overensstemmelse med naturretten.

Accepterer man disse naturretlige antagelser, er der ingen modsætning mellem videnskab og politik. Det er tværtimod en videnskabelig opgave at finde ud af, hvordan man via statens love bør indrette samfundet, så naturens ret sker fyldest.²

Et moralsystem kan nøjes med at anvise den rette vej. Karakteristisk for et retssystem er, at fejltrin sanktioneres. Og skal naturretten være andet end et fornuftigt moralsystem, må man kunne pege på sådanne sanktioner. Her kommer da

2. Se f. eks. Robbins (1952, pp. 34-61) og Meek (1962, pp. 15-34).

fysiokraternes opdagelse. De opdagede nemlig, at naturen selv straffede overtrædelser af den naturlige ret i form af et formindsket nettoprodukt i landbruget. De naturgivne, selvindlysende rettigheder udgjorde altså virkelig et retssystem, der, hvis krænket, ville udløse naturens straf: forringede livsbetingelser for befolkningen.

Men hermed er der skabt basis for den transformation, der skaber grundlaget for moderne økonomisk politik, nemlig overgangen fra retspolitik til økonomisk politik.

3. Fysiokraterne viste jo, at man i stedet for at interessere sig for et indgrebs placering i en naturretlig doktrin kan studere indgrebets følgevirkninger for landbrugsproduktionen og dermed for det øvrige samfund. Det er denne metamorfose, der skaber basis for den økonomiske politik teori, en overgang, der kan betegnes som en overgang fra naturret til utilitarisme, en overgang fra deduktiv dogmatik til empirisk konsekvensanalyse.

Dette er et vigtigt skridt i metodemæssig henseende. For fysiokraterne selv var begrebet naturret og de deraf betingede lovmæssigheder for samfundet dobbelttydigt. Dels kunne man i sædvanlig forstand opfatte begrebet som refererende til en retlig-filosofisk dogmatik, men dels også som et sæt af faktiske lovmæssigheder, der karakteriserede det økonomiske liv ved at lægge begrænsninger på det kaos, der ellers kunne tænkes at opstå som følge af menneskers frie råden og regeren.

For Quesnay selv var denne sidste metodologi måske den væsentlige. Man bliver oplyst om samfundet ved et *de facto* studium. Og for al senere økonomisk-politisk teori har dette været kernepunktet: man må vurdere et politisk indgreb på grundlag af dets *faktiske* følgevirkninger, hvorimod en vurdering på grundlag af dets overensstemmelse med et sæt af – ganske vist »selvindlysende« – a priori principper er mere interesseløs. Fra at interessere sig for dogmatikken skal man nu samle sig om at undersøge, hvordan samfundet *faktisk* fungerer. Empiriske undersøgelser af konsekvenser træder i stedet for logisk deduktion fra givne principper.

Konsekvensanalyse og velfærdsteori

Den nævnte overgang fra naturretlig doktrinær jurisprudens til utilitaristisk konsekvensanalyse betød et afgjort fremskridt i den økonomiske politik teori. De indgreb, man overvejer, skal jo implementeres i en verden af kød og blod, og det forekommer i dag mærkeligt, om man skulle kunne udtale sig om fornuften eller ufornuften i politiske indgreb uden at skele til, hvordan denne verden faktisk ser ud og fungerer. Kender man derimod samfundets faktiske funktionsmåde, vil

man også kunne vurdere politiske indgreb med udgangspunkt i de følgevirkninger, man kan beregne, at de vil få.

4. Men den sædvanlige opfattelse går ud på, at det kun er de faktiske følger, man kan udforske. Man kan udforske og opregne en lang række virkninger af for eksempel et skatteforslag, om forbruget nedsættes og med hvor meget, om virkningerne på allokering og arbejdsudbud, om fordrejnings- og opmuntringseffekter m.v., men man kan ikke beregne, selv ved nok så omhyggelige undersøgelser, om disse konsekvenser fører til, at forslaget bør gennemføres. Ligeegyldigt hvor mange virkninger man ved en videnskabelig undersøgelse får studeret og opregnet, vil man nemlig altid til slut kunne efterlyse en samlet vurdering af disse virkninger, d.v.s. spørge, om virkningerne er af en sådan art, at det påtænkte indgreb bør gennemføres.

Med udgangspunkt i en videnskabelig undersøgelse af et forslag til politisk indgreb vil der således altid mangle et sidste skridt, førend man kan sige, om forslaget bør gennemføres. Det er her, kunne man hævde, at den politiske *vurdering* kommer ind.

Dette betyder, at det konsekvensanalytiske synspunkt på forholdet mellem videnskab og politik på en måde er et tilbageskridt i forhold til den naturretlige model. Ud fra denne kan man jo netop, givet man er enig om, hvad der er selvindlysende rettigheder, *beregne* ved hjælp af en dogmatisk deduktion, hvad der er den rette politik. Naturretsmodellen foregiver således at kunne besvare et spørgsmål, som den konsekvensanalytiske model ikke kan sige noget om, nemlig om et politisk indgreb bør gennemføres eller ikke. Og mange ville jo sige, at dette overhovedet var det væsentligste spørgsmål, som altså den konsekvensanalytiske metode netop ikke kan løse.

Den konsekvensanalytiske metode er således et fremskridt i forhold til naturretsmodellen, fordi den lægger vægt på de facto undersøgelser af samfundet fremfor på abstrakt jurisprudens; men samtidig kan den hævdes at være et tilbageskridt i teknologisk henseende, fordi den ikke evner at anvise, hvordan man finder svaret på det allervæsentligste spørgsmål: hvad er den rette politik?

5. Utilitaristerne har jo heller ikke ment, at man skulle afvise dette spørgsmål. Nytteteorien, og den herfra stammende velfærdsteori, kan tages som udtryk for, at man på videnskabeligt grundlag skulle kunne sige noget om, hvorledes den rette politik burde føres. Thi selv om man ikke kan udtale sig videnskabeligt i almindelighed om lykke, samfundsnytte o.l., så skulle begrebet *økonomisk velfærd* indsnævre synsfeltet så meget, at man på videnskabeligt grundlag skulle

kunne udtale sig om påtænkte politiske indgrebs virkning på den økonomiske velfærd alene. Den egentlige politiske, besluttende funktion kom først ind, når man sammenvejede indgrebets økonomiske velfærdsvirkninger med andre ikke-økonomiske velfærdsvirkninger med andre ikke-økonomiske omstændigheder.

At der her kan være tale om en blindgyde er kraftigt og med nogen ret, blevet hævdet af Alf Ross. Efter Ross har nationaløkonomien ikke kunnet affinde sig med, at det på videnskabeligt grundlag skulle være *umuligt* at belyse, om et politisk indgreb burde gennemføres eller ej. Man har ikke villet erkende og acceptere, at der er et afgørende skel, et spring, mellem rationelle og videnskabelige overvejelser af et indgrebs konsekvenser og så beslutningen om, hvorvidt det skal gennemføres eller falde. Og springet er irrationelt i den forstand, at ingen rationelle overvejelser kan lede til andet end en konklusion, aldrig til en beslutning. Økonomen kan ikke på videnskabeligt grundlag, uden at narre sig selv og andre, indlade sig på at tilråde eller fraråde forskellige forslag. Han kan alene, som tekniker, undersøge og gennemregne de faktiske konsekvenser af påtænkte forslag og derpå helt overlade det til politikerne at træffe valget.³

Mange økonomer vil da også være kritiske over for velfærdsteorien, fordi den stort set er praktisk uanvendelig. Selv om man eksempelvis går ind for et så simpelt princip, at Pareto-optimalitet bør tilstræbes, er dette så godt som ubrugeligt i praksis. Men helt principielt har Ross jo ret: Ligegyldigt hvor raffinerede velfærds-kriterier man end udtænker, vil de kræve politisk accept, førend man kan sige, at de bør tilstræbes opfyldt. Den videnskabeligt arbejdende velfærdsøkonom kan ikke lette beslutningstageren for det politiske ansvar.

I sidste ende synes fornuften derfor magtesløs, når det drejer sig om at finde løsningen på politiske spørgsmål. Og det er et resultat, der må irritere enhver, der – som fysiokraterne og i øvrigt mange andre – tror, at man løser problemer ved at bruge sit hoved, ved forstand og omtanke. I det følgende vil vi skitsere nogle ideer til en rationalistisk rekonstruktion af forholdet mellem økonomi og politik. Vi tager udgangspunkt i en simpel model.

En simpel velfærdsmodel

6. Den model, som skal diskuteres, er både banal og temmelig generel. Og den skulle i princippet dække den sædvanlige opfattelse om adskillelsen mellem videnskab og politik.

Lad være, at man ikke har nogen samfundsvelfærdsfunktion, på basis af hvilken man skal kunne udregne den optimale politik. Vi har i hvert fald politikere,

3. Ross (1953, pp. 375-405).

beslutningstagere, hvis opgave det er at *vælge* mellem foreslåede indgreb. Det er et sæt af politiske vurderinger, som beslutningstagerne har, der formelt træder i stedet for velfærdsfunktionen. Megen kraft er brugt på at undersøge, om der nu også her er tale om en egentlig velfærdsfunktion; d.v.s. om en samling af politikere, i et byråd f.eks., med forskellige individuelle vurderingssæt, tilsammen, f.eks. ved afstemning, ville være i stand til at træffe konsistente valg. Dette konsistensproblem vil vi se bort fra her og antage, at beslutningstagernes præferencer virkelig kan repræsenteres ved en funktion, en velfærdsfunktion, om man vil. Man kan eksempelvis forestille sig, at der kun er én beslutningstager.

Situationen er nu den simple, at vi har politikernes vurderingsstruktur udtrykt i en »velfærdsfunktion«, W , defineret over alle alternativer, (a) , som økonomerne kan præsentere ham for. Han skal da vælge det af dem, a' , der maksimerer W .

7. Tanken er den, at man ved modellen kan formalisere relationen mellem politik og videnskab, således at det er økonomen, der beskæftiger sig med opstilling og udregning af alternativmængden (a) , forstået for eksempel som en mængde af politiske indgreb med tilhørende konsekvenser, hvorefter den politiske funktion er den at vælge, i overensstemmelse med vurderings- eller velfærdsfunktionen W , således at dens værdi maksimeres. Denne funktion er a -økonomisk eller a -analytisk i den forstand, at den repræsenterer de holdninger, indstillinger, følelser m.v., beslutningstagerne har, og som danner grundlag for deres vurdering og beslutninger. Man kan altså ikke forklare indholdet i politiske beslutninger udelukkende ved at henvise til økonomisk analyse. Man må tillige kende politikernes »subjektive« vurderingsgrundlag, som udtrykt ved funktionen W . Og dette skal i princippet være deres eget, således at man ikke ved rationel argumentation kan tvinge dem til at antage den ene vurdering fremfor den anden; kunne man nemlig det, ville dette betyde, enten at man måtte opgive modellen, eller, hvis man fastholdt modellen, at man endnu ikke havde fundet ind til de helt basale vurderinger. Disse må derfor, hvis modellen holder, være helt utilgængelige for rationel argumentation. Den politiske vurdering og beslutning skal være *suveræn* i forhold til de beregninger og kalkuler, videnskabsmanden præsenterer ham for.

Men hvorfor så overhovedet udføre beregninger, kalkuler og konsekvensberegninger? Hvis den politiske beslutning er suveræn og vurderinger altså ikke kan bestrides på rationelt grundlag, kan man hverken sige, at beslutningerne bliver bedre, hvis politikerne oplyses bedre, ej heller vil man have noget som helst grundlag for ved modellens hjælp at kunne forudsige, hvad politikernes beslutninger vil gå ud på: man kan jo netop ikke få kendskab til deres vurderinger uden gennem en undersøgelse af de beslutninger, de faktisk tager.

Men hermed vakler modellen. Resultatet af en beslutningsanalyse, baseret på den, må i sidste ende altid blive, at de politiske beslutninger har det indhold, de nu engang har. Enhver forundring eller forbavselse over en politisk beslutning vil kunne imødegås med henvisning til, at den politiske vurdering (åbenbart) er, som den er.

Der må på en eller anden måde være noget galt ved opstillingen.

8. Det er ikke svært at se, hvorfra modellen, eller dens paradigme, stammer. Den simpleste forbrugsteori starter jo gerne på denne måde. Forbrugeren har et valg mellem forskellige goder, han kan erhverve for sin indkomst, og han vil da vælge på en sådan måde, at hans nytte, eller velfærd, bliver så stor som muligt. Nyttefunktionen kondenserer så at sige, hvad man skal vide om hans smag og tilbøjeligheder over for de varer, han tilbydes. Den viser hans smags- eller præferencestruktur. Udover at man somme tider kan betvivle, at denne struktur er så stabil, at teorien får praktisk mening, er der formentlig intet logisk at indvende mod den. Kan denne modeltype bruges, når talen er, ikke om forbrugsvalg, men om politiske valg?

Velfærdsfunktion og politisk beslutning

9. Det er almindeligt at forestille sig økonomens opgave, som tekniker, som den at kunne udregne forskellige mulige, eller ved diverse indgreb opnåelige, alternative kombinationer, f.eks. af inflationsrate, betalingsbalanceunderskud og beskæftigelse, og dernæst forestille sig, at det er politikerens, der træffer valget mellem disse alternativer, d.v.s. afgør, hvilken pris i form af betalingsbalanceunderskud og inflation man skal betale for hvor høj beskæftigelse. Man kunne formelt tænke sig, at der i den politiske beslutningstagers sind fandtes en af subjektive vurderinger bestemt trade-off mellem for eksempel arbejdsløshed og inflation, og at denne subjektivt bestemte trade-off er udslaggivende for hans valg.

10. Antag, at man ud fra denne model af forholdet mellem politik og videnskab begynder at afdække politiker-præferencer om arbejdsløshed og betalingsbalanceunderskud ved interviews el.lign., og at man herunder finder ud af, at politikerne har en subjektiv trade-off-elasticitet mellem de to størrelser på f.eks. 1.0. Hvorledes skal nu dette fortolkes? Ja, baggrunden for beregningen må jo være en forestilling om, at en sådan elasticitet eller lignende størrelser må være relativt stabile: Man må forestille sig, at man herved afdækker noget af en mere dybtliggende psykologisk eller socialpsykologisk vurderingsstruktur. Den brug, økonomer kan gøre af den fundne elasticitet, er, at han i sine beregninger kan tage

denne for givet som en exogen »politiker-vurderings-parameter« i de modeller, han benytter sig af for at udregne, hvad man skal råde politikerne til, d.v.s. råd, man kan regne med vil opnå politisk accept.

Hvis politikerens er despot og derfor ikke skal begrunde eller forsvare sine beslutninger, er denne betragtningsmåde vel berettiget. Økonomen kan da betragte politikerens på samme måde, som dyrepryskologen ser på sine hundestjler. Og den rådgivning, der da bliver tale om, må, logisk set, bestå i, at økonomen tilpasser sine forslag til despotens ønsker. Dette behøver ikke at lyde stødende; men hvor går grænsen da mellem rådgivning i egentlig forstand på den ene side og på den anden side videnskabelig hjælp til efterrationalisering af despotens fordomme? Det kan jo ikke være rigtigt, at rådgivning skal bestå i at tilpasse sine forslag til en på forhånd givne vurderingsstruktur hos beslutningstagerne for på denne måde i rådgivningsprocessen at ville holde ren analyse skarpt adskilt fra vurdering og valg.

Hvis beslutningstageren ikke er despot, men politiker med den opgave at tage beslutninger, der er de rette for samfundet, da vil han ikke kunne undfly et spørgsmål om, hvorfor hans vurderinger netop er, som de er. Den nævnte elasticitet er netop ikke nogen naturhistorisk konstant, idet man jo af politikerens kan forlange, at han på en eller anden måde kan begrunde, at han afvejer arbejdsløshed og betalingsbalanceunderskud mod hinanden som angivet ved denne. Svaret: »Sådan synes jeg!« er netop ikke gyldigt som argument i en sådan diskussion.

Den adspurgte politiker vil da formentlig også svare, at hans villighed til at betale for en højere beskæftigelse med øgede betalingsbalancevanskeligheder vil afhænge af en lang række omstændigheder, der må undersøges nøjere, førend man kan udtale sig. Og at hans stillingtagen i konkrete situationer vil afhænge af den viden, de analyser og de oplysninger, som han kan få: jo mere han får at vide om de forskellige sider af arbejdsløsheds-betalingsbalance-dilemmaet, jo bedre vil han kunne foretage den afvejning, der for ham skulle lede frem til forsvarlige beslutninger, d.v.s. beslutninger, der kan forsvares over for kritik. Han vil med rette afvise, at man kan diskutere hans vurderinger uafhængigt af den konkrete beslutningssituation, og hermed også afvise, at man overhovedet kan bruge den model, vi er gået ud fra.

Ideologi og velfærdsfunktion

11. Dette gælder også, når talen er om politiske ideologier.⁴ Med sådanne

4. Se Hartnack (1966, pp. 34-45).

ideologier, eller -ismer, skulle man jo efter den sædvanlige teori netop være inde ved kernen af den struktur, der bestemmer den politiske vurdering. Den velfærdsfunktion, der karakteriserer vurderingerne hos en socialist, skulle således være fundamentalt forskellig fra liberalistens ditto.

Meget kunne tyde på, at dette var rigtigt. For det første begriber man jo af megen politisk diskussion, at socialisten lægger vægt på andre ting, analyserer på anden måde, end liberalisten. Faktisk ser den politiske diskussion mange gange ud til at blive ført på et grundlag, der præges af bestemte idéer, og at diskussionens endelige mål er at føre disse ideer ud i en klar konfrontation med hinanden. For det andet behøver diskussionen slet ikke at føres på grundlag af holdninger eller indstillinger hos deltagerne, som disse har gjort sig klart. Man kan være »socialist af hjertet«, hvilket påvirker arten af de argumenter, man fremsætter og lægger vægt på, uden at man dermed er sig bevidst, at man faktisk hylder en socialistisk ideologi. Begge disse forhold synes at pege på, at det må være rimeligt at antage, at man i princippet kan karakterisere hvert eneste politisk tænkende menneske med en vurderings- eller velfærdsfunktion, der skulle udtrykke hans mest dybtliggende holdning til, hvordan samfundet bør være.

Men i begge tilfælde gælder det, at disse »fundamentale« holdninger, eller vurderingssæt, -ismerne, eller henvisninger hertil, aldrig kan være andet end baggrundsstof, der eventuelt kan bruges ved en nøjere *fortolkning* af de argumenter, der præsenteres i diskussionen. Men som led i selve argumentationen er de uanvendelige: drøftes, om et givet indgreb bør tilrådes eller frarådes, er vi interesseret i at undersøge dets fordele og ulemper, og det kan jo ikke høre til hverken fordelene eller ulemperne, at den ene eller den anden af samtalepartnerne er socialist eller liberalist.⁵ Hævder man, at følgerne for kreditallokeringen af en banknationalisering er fordelagtig, må man kunne påvise visse fordele, f.eks. ved henvisning til omkostningsbesparelser; det er ikke nok, ja faktisk ganske irrelevant, at betone, at man jo er socialist, og at det heraf følger, at en nationalisering af kreditsystemet må bedømmes positivt. Det afgørende er ikke »subjektive« vurderinger, men derimod undersøgelser af indgrebets følgevirkninger. Skal

5. Hartnack (1966, pp. 34-45) påviser således, at en politisk vurdering aldrig kan være præmis i et politisk argument. Politiske vurderinger adskiller sig nemlig fra de rene smagsvurderinger ved at skulle begrundes. Om smagen kan man ikke diskutere, men hævder man som udtryk for ens politiske indstilling, at ejendomsretten til jord bør være offentlig, da kan man ikke afvise yderligere diskussion med henvisning til, at dette jo er ens vurdering. Skal holdningen have politisk værdi, må man være villig til at begrunde, at man mener, som man gør, og at andre, hvis de undersøgte sagen tilstrækkelig grundigt, ville komme til samme resultat. Paradoksalt nok, den politiske diskussion må altid, så længe den løber, være *vurderingsfri*. Thi vurderinger, henvisninger hertil, bremser diskussionen.

diskussionen fortsætte, kræves der henvisninger til fakta, og dette indebærer, at den diskuterende socialist må være indstillet på at komme til at indrømme, at en banknationalisering p.t. ikke synes påkrævet, ligesom liberalisten i diskussionen må være forberedt på at bøje sig for eventuelt afgørende argumenter til fordel for en nationalisering. Var man nemlig i en sådan samtale ikke indstillet på at bøje sig for argumenter, ville der slet ikke være tale om en politisk diskussion, men om et ritual, en liturgi, måske afspillet til benefice for tilhørerne i debatten.

Den rette politik søges i fornuftig debat

12. De foregående argumenter er præsenteret sådan, at de leder frem til spørgsmålet om, hvad den rette politik er. D.v.s. den politik, der er bedst for landet, giver bedst muligheder til alle, den retfærdigste fordeling o.s.v. Men hvad er så det? Er det netop ikke her, man tvinges til at acceptere det traditionelle synspunkt, at egentlige vurderinger må være nødvendige, førend man kan sige, hvad f.eks. den retfærdige indkomstfordeling skal bestå i?

Pointen i det foregående er imidlertid, at sådanne spørgsmål ikke kan afgøres ved henvisning til a priori vurderinger, hverken i form af velfærdsfunktion eller ideologi. De må afklares i en politisk drøftelse, der kun kan gennemføres, hvis man bortser fra »subjektive« vurderinger og holder sig til sagen.

Nu må man ikke tage dette som en argumentation for, at der findes »videnskabelige« svar på politiske spørgsmål. Pointen er den omvendte, at man ikke kan være sikker på, at der ikke findes en løsning, alle kan være enige om, førend man har undersøgt sagen til bunds, og i den forstand er der vel ingen forskel mellem politisk og videnskabelig uenighed.

Ved videnskabelig uenighed er kravet yderligere filosofiske eller fagvidenskabelige undersøgelser, f.eks. en undersøgelse af, om problemet overhovedet er rigtigt stillet, undersøgelser af nyt talmateriale eller nye eksperimenter. Det er muligt, at de i debatten deltagende personer herved bliver påtvunget en løsning i den forstand, at de finder frem til en løsning, som det er umuligt at rejse rationelt begrundet tvivl om. En sådan løsning er den rigtige. Man kan korrekt om den erklære: dette er den rette løsning.

Betingelsen for, at en løsning er den rette, er således, at det er umuligt at rejse rationelt begrundet tvivl om den. Dette har en vigtig konsekvens. Det er den, at ingen videnskabsmand kan finde den rette løsning ved at arbejde i isolation. Han kan naturligvis være ene om at finde frem til det løsningsforsøg, der viser sig at være det rette. Men han kan ikke, selvén som, garantere for, at det også er den rette løsning. Han kan nemlig ikke på forhånd fastslå eller bevise, at det er umuligt at give rationelle grunde for en kritik mod det, han foreslår. Han kan højst i sin

undersøgelse tage højde for *forventede* modargumenter. Men han kan ifølge sagens natur ikke *forudse*, hvad hans kolleger og andre informerede fagfolk vil spørge om. Om hans løsningsforsøg er det rette, om det er korrekt at betegne det som rigtigt, vil først kunne vise sig i diskussionen. Den enkelte videnskabsmand, eller det enkelte team, kan højest præsentere mere eller mindre velunderbyggede forsøg på at løse et problem. Det er i den videnskabelige eller informerede debat, det afgøres, hvad der er den rette løsning.⁶

Det afgørende i ovenstående betragtninger er således, at den rette løsning på et problem kun kan fremstå i en debat. Ingen enkeltgruppe vil kunne have monopol på at finde de rette videnskabelige løsninger, ligegyldigt hvor godt de end måtte kende eller hævdes at kende til »den videnskabelige metode«. Der findes ingen metode, der patenterer sandheden. Metoder, eller metodologi, kan være brugbare til at opstille hypoteser eller løsningsforsøg med; sandheden, den rette løsning, er noget, der først kan fremstå i den kritiske diskussion.⁷

Problemer om, hvordan samfundet skal indrettes, eller hvilke indgreb der bør foretrækkes i en given situation, kort sagt politiske problemer, kan ikke adskilles fra det, man normalt forstår ved videnskabelige problemer. Politiske problemer burde kunne løses på samme måde, nemlig ved en rationel argumentation. En politisk diskussion kan ikke afgøres, logisk set, af »fundamentale forskelle« i indstilling, da en indstilling, for at have valeur i den politiske diskussion, bør kunne

6. For den, der frygter en tese om, at politiske problemer kan løses videnskabeligt, kan ovenstående videnskabsfilosofi være en beroligelse. Den indebærer nemlig, at Platons Stat bliver, så at sige, en logisk umulighed. Det vil nemlig være umuligt at instituere, at samfundet skal styres enevældigt af vismænd, uden at det bliver et despoti. Thi de rette løsninger findes i en åben diskussion mellem alle, hvor selvfølgelig de informerede kan præsentere de interessanteste argumenter. Men ligegyldigt hvilken *særlig* gruppe man anmoder om at løse problemer, da vil den højest kunne præsentere os for løsningsforsøg. Man har ingen garanti for, at de kan finde den rette løsning. Ganske vist fremgår den rette løsning, hvis den fremgår, i den informerede debat. Men der er ingen, man på forhånd kan udelukke som ukvalificerede. De dårligt kvalificerede udelukkes i selve debatten, nemlig ved deres dårlige argumenter. I Platons Stat vil man således kun evne at finde de rette løsninger, som jo hensigten med vismandsstyret er, hvis vismandsgruppen omfatter hele befolkningen: ingen må på forhånd være afskåret fra at deltage i debatten om, hvad den rette politik skal være. Men dette er jo det samme som at sige, at et vismandsstyre, sådan som Platon forestiller sig det, er en umulighed.

7. Nogle taler om, at videnskabelige resultater skal være intersubjektivt kontrollerbare. Den intersubjektive kontrolmulighed skal så at sige være et »sandheds«- eller »reliabilitets«-test, således at en videnskabelig metode til løsning af et problem skal kunne underkastes intersubjektiv kontrol, hvis videnskabsmanden skal gøre sig håb om at kunne finde sandheden. Denne uheldige formulering overser, at sandhed ikke beror på den *potentielle* intersubjektive kontrol, men at sandheden kun kan fremstå, når denne kontrol *faktisk* gennemføres, nemlig i en kritisk diskussion.

begrundes. Dette betyder naturligvis ikke, at politikere altid *bør* nå til enighed. Men man kan naturligvis blive træt af at diskutere, inden man når så langt. Men hovedsagen er, at politiske problemer ikke er spørgsmål om smag; det er derfor, forbrugsmodellen ikke kan anvendes, når talen er om politiske valg.

I princippet betyder dette, at politiske vurderinger i sidste ende må bero på, ikke indstillinger eller »politikermeneringer«, men på en skønmæssig vurdering af, hvad man kunne forvente af yderligere oplysninger, hvis man undersøgte sagen nøjere.

Hvis denne argumentation er rigtig, så er den velfærdsvurderingsmodel, vi startede med, naturligvis uholdbar. Når politikernes vurdering af en sag afhænger af de oplysninger, de får, og af undersøgelser, de får gennemført, da er det umuligt at definere en vurderingsfunktion uafhængigt af det sæt af alternativer, økonomerne præsenterer for dem, og som man ved hjælp af funktionen skulle evaluere. Funktionen $W(a)$ kan ikke defineres uafhængigt af sine argumenter.

13. Alt dette var logik, eller forsøg derpå. Men at logikken er holdbar, kunne praksis tyde på. Det må her være tilstrækkeligt at pege på, at driftsøkonomer, der jo professionelt har et helt kontant forhold til videnskab-politikproblemerne, har forladt den nævnte model-type, som mange af dem anser for praktisk uanvendelig. I stedet har de søgt at koncentrere sig om udforskningen af de såkaldte søge-læreprocesser. Denne tendens kan formentlig tages som udtryk for, at ingen beslutningstager kan have vurderinger, der er uafhængige af den information og de alternativer, han præsenteres for. En sådan erfaring er jo også for nylig påpeget og debatteret af nationaløkonomer.⁸ Den har blot ikke, som sket i driftsøkonomien, fundet sin vej ind i den almindelige teori om økonomisk politik.

Beslutning og ansvar

14. Ovenfor er der argumenteret for, at politiske problemer kunne drøftes og måske løses rationelt, nemlig i en diskussion mellem politikere og videnskabsmænd, og for den sags skyld, offentligheden. I en sådan diskussion, så længe den føres på rationelt grundlag, udviskes sondringen mellem politiker og sagkyndig: at diskussionen er rationel betyder jo netop, at det er argumenterne, ikke »meninger«, der tæller. Øjensynlig flyder derfor videnskab og politik ud i ét. Sådan er det imidlertid ikke helt. Forskellen er den, at politikerne ene af alle diskussionsdeltagerne har *ansvaret* for det, der skal gennemføres. Det er heri, den fundamen-

8. Se f. eks. Johnsen (1973, især pp. 207-240), Ølgaard (1977) samt endvidere debatten mellem Erik Gørtz og Jørn Henrik Petersen i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* (1980, pp. 112-22), og Rosted (1980).

tale sondring mellem politik og videnskab består, og jeg vil i det følgende gøre nogle korte bemærkninger hertil.

At politikerne har ansvaret, er det samme som at sige, at det er dem, og kun dem, der træffer afgørelsen om, hvad der skal gennemføres. De kan selv, eller gennem mellemmand, udstede *befalinger*. Og at udstede befalinger er noget helt andet end at diskutere, undersøge, afveje argumenter eller at drage en konklusion. Den politisk saglige debat mellem politikere, sagkyndige, embedsmænd etc. kan, logisk set, kun munde ud i en konklusion, eventuelt én, som alle er enige om. Men diskussionen som sådan kan ikke munde ud i udstedelsen af en befaling. Konklusionen kan ganske vist være den, at der bør vedtages en lov af et nærmere bestemt indhold. Lovens vedtagelse kan være en følge heraf, men ikke nødvendigvis. Man kan ikke slutte fra det forhold, at en befaling bør udstedes, til det, at den rent faktisk bliver udstedt. At drage en konklusion om, at noget bør ske, er ikke en handling i samme forstand, som det er en handling at beordre dets iværksættelse. Der er et spring, irrationelt for så vidt, mellem *ord*, og ordverdenen, at diskutere, argumentere, konkludere etc., og så gerningen, den *gerning* det er at befale og beordre.

15. For at forklare dette spring henviser man ofte til den grammatisk-logiske regel om, at man ikke kan slutte fra præmisser i indikativ til en konklusion i imperativ. Det er imidlertid ikke altid klart, hvad imperativ her skal forstås som. Er det det rent grammatiske imperativ, befalinger og ordrer? Eller omfatter det tillige sætninger i gerundiv modus, d.v.s. anbefalinger, henstillinger m.v., altså sætninger, der udtaler sig om, hvad der *bør* være tilfældet? Efter den traditionelle velfærdsøkonomiske opfattelse, med dens betoning af forskellen mellem videnskab og vurdering, er det sidste tilfældet: sondringen går mellem indikativ på den ene side og gerundiv og egentligt imperativ på den anden. Efter den i denne fremstilling fremsatte opfattelse er det ikke muligt at opretholde nogen skarp sondring mellem indikative og gerundive påstande. Det afgørende skel ligger mellem indikativ-gerundiv på den ene side og egentligt imperativ på den anden.

16. Lad os antage, at det forberedende arbejde er tilendebragt: sagkyndige, embedsmænd, politikere og presse har diskuteret alle relevante sider af et politisk problem, og der er enighed om, at man nu bør løse det ved at gennemføre indgrebet *A*. Man er altså i enighed nået til den gerundive konklusion: *A* bør gøres. Herefter træder politikerne til. Skal de, eller skal de ikke benytte deres kompetence til at befale ved at udstede ordren: »Gør *A*!«? Eftersom alle, også de selv, er enige om, at *A* bør gøres, kan det være svært at se, hvorfor de skulle tøve med

at bruge deres magt. De vil jo ikke kunne begrunde en sådan tøven rationelt; alle rationelle argumenter er jo forudsætningsvis gennemdrøftet i den forudgående diskussion. Tøver de, er der tale om en irrationel ubeslutsomhed som en manifestation af, at man står over for et irrationelt spring. Og springet eksisterer faktisk: de fleste ville finde det helt naturligt at antage, at der var en sådan tøven; og både introspektion og mere dagligdags erfaring vil understøtte en sådan antagelse. Men det synes ganske vist at være et tegn på stor tåbelighed, at tænkende fornuftsvæsener således kan vige tilbage fra at gøre det, som de ved bør gøres.

Men således er det ikke. Selv om springet er irrationelt, er det ikke tegn på tåbelighed eller på, at man pludselig suspenderer fornuften. Sagen er den simple, som understreget ovenfor, at overgangen fra gerundiv til rent imperativ intet har med fornuft eller logik at gøre. Fornuftsbegrebet er her kategorisk udelukket: det ville derfor fra et terminologisk synspunkt være rigtigere at tale om et *a*-rationelt spring end om et irrationelt. Den kategori, der finder anvendelse på den nævnte overgang, er ikke fornuften, men ansvarsbegrebet.

17. Ved at udmønte den gerundive regel »*A* bør gøres« i imperativet »Gør *A*!« taget politikerens *ansvar* for, at denne regel er anvendelig på den foreliggende situation. Han garanterer for, at det er rigtigt, at *A* bør gøres. Denne forklaring forekommer indlysende rigtig, hvis der i forvejen havde været tvivl om, at *A* var det rigtige at gennemføre. Det gælder imidlertid også, dersom der i forvejen, sådan som vi har forudsat, hersker fuld enighed om, at *A* er det rigtige, ja, endog selv om man ikke i udgangssituationen havde nogen som helst rationel grund til at betvivle, at *A* burde gøres. Og her synes ansvaret tomt: Hvis *A* er det rigtige at gøre, hvilken risiko løber da politikerens ved at udstede en iværksættelsesordre? Kan det overhovedet gå galt? Og hvis ansvaret er tomt, hvorfor tøver han så? Spørgsmålet er, hvor ansvaret bliver af, hvis man anvender en regel, der er ubestrideligt rigtig.

18. Tag som eksempel den regel eller lov, at sukker er vandopløseligt. Antag, Nero giver dig et glas vand og et stykke sukker. Han opfordrer dig til et eksperiment: læg sukkeret i vandet, rør rundt og lad os se, om det opløses. Opløses det, vil han give dig en pære; opløses det ikke, bliver du hængt. Vil du tøve? Jeg ville. Og jeg ville tøve, selv om jeg vidste, at der ikke var lagt nogen fælde for mig. Selv om jeg ikke havde grund til at tvivle om, at vandet var vand og sukkeret sukker, så ville jeg alligevel tøve, tøve på baggrund af min *ubegrundede* tvivl. Man ved jo, at fysiske eksperimenter *kan* slå fejl, ligegyldigt hvor godt de er designet og forudberegnet: der kan altid ske »et eller andet« undervejs, der slår eksperimentet i stykker. Jeg kan på rationelt grundlag forudsige resultatet af et

eksperiment, men jeg kan ikke forudse, hvordan eksperimentet faktisk bliver udført i en given situation: Måske vil jeg være så nervøs, at jeg ikke får rørt ordentligt rundt i glasset; måske kan min berøring af sukkeret under uheldige omstændigheder oliere sukkerstykket, så det midlertidigt sikres mod opløsning. Kort sagt, der kan være en række uheldige omstændigheder, der ikke kan forudses, men som hindrer opløseligheden i at aktualisere sig netop i det eksperiment, jeg foretager nu. Det er tilfældets magt: når uheldet er ude, slår alting fejl; selv det bedst planlagte og forudberegnete eksperiment kan mislykkes. Ved at gå ind på at gennemføre eksperimentet tager man ansvaret for, at uheldet ikke er ude.

19. Når politikeren udsteder befalingen: Gør A!, da tager han ansvaret for, at alt er i orden, og han er villig til at påtage sig skylden, hvis det uforudsete skulle indtræffe, det ikke kom til at gå som forudsagt. Udtrykt noget paradoksalt: politikeren har ansvar, for så vidt angår det, der ikke kan forudses, nemlig et ansvar for, at det, der ikke kan forudses, heller ikke kommer til at spille nogen rolle.⁹ :

Dette ansvar vil givetvis hvile tungt, i psykologisk forstand, på politikeren. Og det er forståeligt, at han altid vil tøve, før han påtager sig det, uanset en sådan tøven kan forekomme irrationel, især hvis man i forvejen entydigt har fået fastslået, at et bestemt indgreb bør foretages. Men at tøve stiller ham, rent ansvars-mæssigt, ikke bedre, da han naturligvis også vil have ansvaret for at tøve med at udstede en befaling. Alligevel føler han nok, rent psykologisk, et tungere ansvar ved de love, han er med til at vedtage, end de initiativer, han undlader at tage, men som burde tages. Måske er der derfor i alle politikere en slags konservativ bias.

Slutning

20. Efter det foregående er der i princippet intet i vejen for, at en økonomisk specialist, som specialist, foretager en vurdering af forskellige forslag til økonomisk politik. Det afgørende i sagen er naturligvis den argumentation, han kan føre i marken for sit synspunkt, og denne argumentation burde da også kunne

9. De uheld, der faktisk bevirker, at et givet eksperiment mislykkes, kan ikke forudberegnes. Hvis der var taget højde for dem ved tilrettelæggelsen af forsøget, ville de naturligvis ikke kunne få det til at mislykkes. Men *ex post*, når man evaluerer det mislykkede eksperiment, da vil det undertiden være muligt at påvise de uheldbringende faktorer; og man kan bebrejde eksperimentatoren, at han ikke på forhånd havde taget højde for disse ting: Man kan, *post factum* bebrejde ham, at han åbenbart ikke havde undersøgt forholdene grundigt nok, førend han startede. (Her bruges »bebrejdes« uden moralsk valeur, nemlig »påpege over for ham at«). Når man tager ansvaret for et eksperiment – »tilslut strømmen! Det sker på mit ansvar« – så forsikrer man hermed om, at alt er så godt tilrettelagt, at man ikke vil komme ud for uforudselige overraskelser.

indgå i debatten uden skelen til, hvem der havde fremsat den. Argumenterne skulle kunne stå for sig uden hensyn til deres ophavsmænd. Videnskabelige argumenter adskiller sig nemlig ikke fra andre; der findes kun gode og dårlige argumenter. Specialistens eneste fordel er den rent professionelle, at han måske er hurtigere til at fremlægge en argumentation.

Selv om det rent logisk skulle forholde sig således, er dette desværre ikke praksis. For i praksis føres næsten ingen diskussion på rent rationelt grundlag. Utallige gange føres diskussioner, ja, afbrydes måske endog, ved henvisninger til følelser, vurderinger, demokratiske principper og mange andre ting. Og ved henvisninger til autoriteter, tidligere til Aristoteles og den Hellige Skrift, nu til videnskaben, måske til Marx eller Khomeini. At henvise til videnskaben kan imidlertid være lige så tomt, og dermed ødelæggende for den rationelle drøftelse, som at begrundede sit standpunkt med, at det står hos Aristoteles. Men man må indrømme, at det i praksis giver selvstændig vægt til et synspunkt, at det er fremsat af en videnskabsmand; hvad så den social-psykologiske årsag hertil er – verden er jo ikke logisk. Alt, hvad der kan siges hertil, er, at videnskabsmanden så må passe gevaldigt på med, hvad han siger; for hans meninger kan risikere at få langt større vægt i diskussionen, end hans argumenter har bærekraft. Og dette kan ikke alene fordreje diskussionen, men også gøre den irrationel, og det uden at nogen egentlig opdager det. De eneste, der kan give deres synspunkter *personlig* vægt, d.v.s. en vægt, der rækker ud over de rene argumenter, er politikerne. For det er dem, der har ansvaret. Og det er ansvaret, ikke vurderinger, der sætter grænsen mellem videnskab og politik.

Litteratur

- Gørtz, Erik. 1980. Svar og afsluttende bemærkninger til Jørn Henrik Petersen. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 118:114-18 og 121-22.
- Hartnack, J. 1966. *Politik og filosofi*. København.
- Johnsen, Erik. 1973. *Målbevidst virksomhedsledelse*. København.
- Meek, R. L. 1962. *The economics of physiocracy*. London.
- Petersen, Jørn Henrik. 1980. Økonomisk-politiske styringsproblemer: en kommentar og gensvar. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 118:112-14 og 118-21.
- Robbins, I. 1952. *The theory of economic policy*. London.
- Ross, A. 1953. *Om ret og retfærdighed*. København.
- Rosted, Jørgen. 1980. Den økonomiske rådgivningsfunktion, noget om forskellen mellem økonomisk politik og økonomisk plankægnning. *Juristen og økonomien* 1980: 467-77.
- Schmidt, Erik Ib. 1969. Den økonomiske rådgivningsfunktion over for den politiske funktion. I *Festskrift til Carl Iversen*. København.
- Ølgaard, Anders. 1977. Om politiserende økonomer – med særligt henblik på den danske vismandsinstitution. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 115:122-56.

indgå i debatten uden skelen til, hvem der havde fremsat den. Argumenterne skulle kunne stå for sig uden hensyn til deres ophavsmænd. Videnskabelige argumenter adskiller sig nemlig ikke fra andre; der findes kun gode og dårlige argumenter. Specialistens eneste fordel er den rent professionelle, at han måske er hurtigere til at fremlægge en argumentation.

Selv om det rent logisk skulle forholde sig således, er dette desværre ikke praksis. For i praksis føres næsten ingen diskussion på rent rationelt grundlag. Utallige gange føres diskussioner, ja, afbrydes måske endog, ved henvisninger til følelser, vurderinger, demokratiske principper og mange andre ting. Og ved henvisninger til autoriteter, tidligere til Aristoteles og den Hellige Skrift, nu til videnskaben, måske til Marx eller Khomeini. At henvise til videnskaben kan imidlertid være lige så tomt, og dermed ødelæggende for den rationelle drøftelse, som at begrundede sit standpunkt med, at det står hos Aristoteles. Men man må indrømme, at det i praksis giver selvstændig vægt til et synspunkt, at det er fremsat af en videnskabsmand; hvad så den social-psykologiske årsag hertil er – verden er jo ikke logisk. Alt, hvad der kan siges hertil, er, at videnskabsmanden så må passe gevaldigt på med, hvad han siger; for hans meninger kan risikere at få langt større vægt i diskussionen, end hans argumenter har bærekraft. Og dette kan ikke alene fordreje diskussionen, men også gøre den irrationel, og det uden at nogen egentlig opdager det. De eneste, der kan give deres synspunkter *personlig* vægt, d.v.s. en vægt, der rækker ud over de rene argumenter, er politikerne. For det er dem, der har ansvaret. Og det er ansvaret, ikke vurderinger, der sætter grænsen mellem videnskab og politik.

Litteratur

- Gørtz, Erik. 1980. Svar og afsluttende bemærkninger til Jørn Henrik Petersen. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 118:114-18 og 121-22.
- Hartnack, J. 1966. *Politik og filosofi*. København.
- Johnsen, Erik. 1973. *Målbevidst virksomhedsledelse*. København.
- Meek, R. L. 1962. *The economics of physiocracy*. London.
- Petersen, Jørn Henrik. 1980. Økonomisk-politiske styringsproblemer: en kommentar og gensvar. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 118:112-14 og 118-21.
- Robbins, I. 1952. *The theory of economic policy*. London.
- Ross, A. 1953. *Om ret og retfærdighed*. København.
- Rosted, Jørgen. 1980. Den økonomiske rådgivningsfunktion, noget om forskellen mellem økonomisk politik og økonomisk planklægning. *Juristen og økonomien* 1980: 467-77.
- Schmidt, Erik Ib. 1969. Den økonomiske rådgivningsfunktion over for den politiske funktion. I *Festskrift til Carl Iversen*. København.
- Ølgaard, Anders. 1977. Om politiserende økonomer – med særligt henblik på den danske vismandsinstitution. *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 115:122-56.